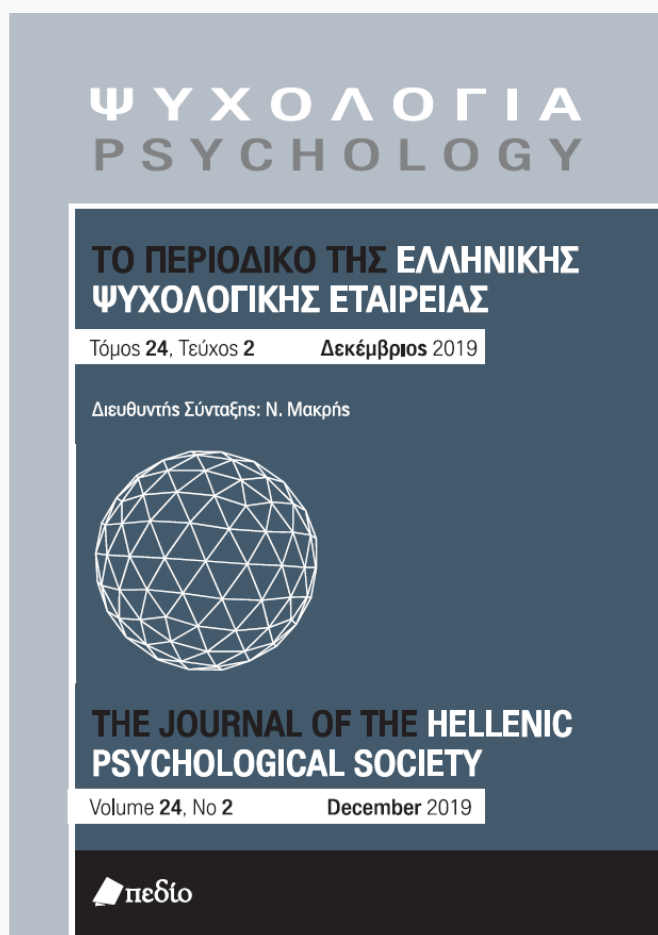

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 24, No 2 (2019)

Special section: Political Psychology in an 'anti'-politics era

«There is no alternative (TINA)»: The role of media framing and social psychological processes in predicting collective action in times of crisis.

Αντώνης Γαρδικιώτης, Νικολέττα Αλεξανδρή,
Απόστολος Αποστολίδης

doi: [10.12681/psy_hps.24921](https://doi.org/10.12681/psy_hps.24921)

Copyright © 2019, Αντώνης Γαρδικιώτης, Νικολέττα Αλεξανδρή,
Απόστολος Αποστολίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Γαρδικιώτης Α., Αλεξανδρή Ν., & Αποστολίδης Α. (2019). «There is no alternative (TINA)»: The role of media framing and social psychological processes in predicting collective action in times of crisis. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 24(2), 122–144. https://doi.org/10.12681/psy_hps.24921

«Δεν υπάρχει εναλλακτική λύση»: Η σημασία της μηντιακής πλαισίωσης και των κοινωνικοψυχολογικών διαδικασιών στην πρόβλεψη συλλογικής δράσης την εποχή της κρίσης

ΑΝΤΩΝΗΣ ΓΑΡΔΙΚΙΩΤΗΣ¹, ΝΙΚΟΛΕΤΤΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ¹ & ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη εξετάζει τους παράγοντες που προβλέπουν την πολιτική δράση των πολιτών στο πλαίσιο της βαθιάς οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που έπληξε τα τελευταία χρόνια την Ευρώπη, και ειδικότερα την Ελλάδα σε ένα πλαίσιο κοινωνικοοικονομικής κρίσης. Συγκεκριμένα, δίνεται έμφαση στην επιρροή της πλαισίωσης της οικονομικής κατάστασης από τα μέσα μαζικής επικοινωνίας στις αντιλήψεις των πολιτών και την πρόθεσή τους να αναλάβουν πολιτική δράση. Κοινωνικοψυχολογικές θεωρίες της συλλογικής δράσης και η θεωρία της πλαισίωσης χρησιμοποιούνται για να πλαισιώσουν τις μελέτες. Τρία διαφορετικά πλαίσια περιγραφής και εξήγησης της οικονομικής κατάστασης, παρόντα στο δημόσιο λόγο και τα ΜΜΕ, παρουσιάζονται στους συμμετέχοντες και εξετάζεται κατά πόσο η έκθεση στα πλαίσια αυτά αλληλεπιδρά με μια σειρά ψυχολογικές διαδικασίες στην πρόβλεψη της πολιτικής συμπεριφοράς τους. Ειδικότερα, διερευνάται η σημασία της ψυχολογικής αναδραστικότητας (ως συνδυασμού γνωστικών και συναισθηματικών στοιχείων) απέναντι στα μηντιακά πλαίσια. Επίσης εξετάζεται μια σειρά κοινωνικοψυχολογικών μεταβλητών (πολιτικοποιημένη και εθνική ταυτότητα, προσλαμβανόμενη αδικία, συλλογική επάρκεια, πολιτικός αυτοπροσδιορισμός) οι οποίες προβλέπουν τη συλλογική δράση. Τα αποτελέσματα καταδεικνύουν τη σημασία που έχουν οι κοινωνικοψυχολογικές διαδικασίες, αλλά και τα προτεινόμενα από τα ΜΜΕ πλαίσια της κοινωνικοοικονομικής πραγματικότητας στις αντιλήψεις των πολιτών και στην πρόθεσή τους να αναλάβουν συλλογική δράση.

Λέξεις κλειδιά: Συλλογική δράση, συλλογική επάρκεια, προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη, πολιτικοποιημένη ταυτότητα, μηντιακή πλαισίωση, αναδραστικότητα.

1. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

* Στοιχεία επικοινωνίας: Αντώνης Γαρδικιώτης, Τμήμα Δημοσιογραφίας και ΜΜΕ, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Εγγατία οδός 46, Θεσσαλονίκη, 54360. Τηλ: +302310991995
Email: agardiki@jour.auth.gr

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη συλλογική δράση των πολιτών στο πλαίσιο της βαθιάς οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που έπληξε τα τελευταία χρόνια την Ευρώπη, κυρίως τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου και ειδικότερα την Ελλάδα. Η μελέτη των αντιδράσεων των πολιτών στην κρίση, και η κατανόηση των παραγόντων που συνδέονται με τις αντιδράσεις, όπως ήταν αναμενόμενο, έχουν προσελκύσει κοινωνικό αλλά και ερευνητικό ενδιαφέρον (βλ., Chrysochoou, Papastamou, & Prodromitis, 2013· Giugni & Grasso, 2017· Grasso & Giugni, 2016). Η παρούσα μελέτη υιοθετεί μια βασική παραδοχή, η οποία είναι αποδεκτή στην κοινωνική ψυχολογία (π.χ., van Zomeren, Postmes, & Spears, 2008) αλλά και στην πολιτική επιστήμη (π.χ., McAdam 1982· Tilly 1978), ότι η συλλογική δράση (με προεξέχουσα μορφή της τη διαμαρτυρία) συνδέεται λιγότερο με τις αντικειμενικές συνθήκες της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων (π.χ., ανεργία) και περισσότερο με την υποκειμενική πρόσληψη της πραγματικότητας αυτής από τους πολίτες. Το ερώτημα, λοιπόν, που αποκτά μεγάλη σημασία είναι με ποιο τρόπο οι πολίτες κατανοούν και ερμηνεύουν την κοινωνική και οικονομική τους κατάσταση και πώς οι ερμηνείες αυτές συνδέονται με την πρόθεσή τους να επέμβουν και να αλλάξουν την κατάστασή τους, επιτελώντας συγκεκριμένες πολιτικές συμπεριφορές; Για να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα εφαρμόζονται δύο θεωρητικές προσεγγίσεις που εστιάζουν στις υποκειμενικές και ερμηνευτικές εμπειρίες των ανθρώπων, η κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση της συλλογικής δράσης (π.χ., van Zomeren et al., 2008) και η προσέγγιση των επιδράσεων της μνησιακής πλαισίωσης (π.χ., Scheufele & Tewksbury, 2007).

Η κοινωνικοψυχολογική έρευνα εξετάζει την υποκειμενική πρόσληψη των αντικειμενικών δυσκολιών και προβλημάτων της κοινωνικής ομάδας και το πώς οι αντιλήψεις αυτές προβλέπουν τη συλλογική δράση με σκοπό τη θετική για την ομάδα κοινωνική αλλαγή. Σε

αυτό το πλαίσιο έχουν προταθεί τρεις βασικές έννοιες για την κατανόηση των σχέσεων αυτών (για μια ανασκόπηση βλ., van Zomeren et al., 2008): η αντιλαμβανόμενη αδικία, δηλαδή ο βαθμός κατά τον οποίον η αντικειμενική κατάσταση των ανθρώπων γίνεται αντιληπτή ως άδικη για τους ίδιους ατομικά ή για την ομάδα τους συνολικά (Smith & Ortiz, 2002)· η αντιλαμβανόμενη επάρκεια, δηλαδή ο βαθμός κατά τον οποίο οι άνθρωποι πιστεύουν ότι η συλλογική τους δράση μπορεί να οδηγήσει στην επίτευξη των στόχων τους (Mummendey, Kessler, Klink, & Mielke, 1999)· και, επίσης, η κοινωνική ταυτότητα και η ταύτιση με την ομάδα, δηλαδή ο βαθμός ψυχολογικής σύνδεσης με την ομάδα (Simon & Klandermans, 2001). Ειδικότερα, η ταυτότητα γίνεται αντιληπτή στο παρόν πλαίσιο, με τρεις πιθανούς τρόπους οι οποίοι έχουν βρεθεί στη βιβλιογραφία να συνδέονται με τη συλλογική δράση και την πολιτική συμπεριφορά, ως πολιτικοποιημένη ταυτότητα (η αντίληψη ότι οι πολίτες αγωνίζονται συνειδητά για τους πολιτικούς τους σκοπούς), ως εθνική ταυτότητα (η αντίληψη ότι οι Έλληνες βρίσκονται απέναντι σε άλλες εθνικές κυβερνήσεις), και ως πολιτικός αυτοπροσδιορισμός (η αντίληψη του εαυτού πάνω στη πολιτική διάσταση αριστεράς – δεξιάς).

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τις μεταβλητές αυτές που προβλέπουν τη συλλογική δράση και ταυτόχρονα λαμβάνει υπόψη έναν ακόμη σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την κατάστασή τους. Η έρευνα στις επιδράσεις των μέσων επικοινωνίας τεκμηριώνει ότι το μνησιακό περιεχόμενο (για παράδειγμα, η ειδησεογραφική καταγραφή της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης σε μια κοινωνία) επηρεάζει σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι κατανοούν το κοινωνικοπολιτικό και οικονομικό τους περιβάλλον, με το να προτείνει ερμηνευτικά σχήματα (πλαίσια) τα οποία οι άνθρωποι εφαρμόζουν για να νοηματοδοτούν τον κόσμο γύρω τους (βλ., Shah, McLeod, Gottlieb,

& Lee, 2009). Τα ερμηνευτικά πλαίσια που προσφέρει το μηντιακό περιεχόμενο θα εξεταστούν ως προβλεπτικός παράγοντας της πρόθεσης για συλλογική δράση. Επίσης, θα εξεταστούν οι αντιδράσεις των ανθρώπων στα μηντιακά πλαίσια, και ειδικότερα οι σκέψεις που κάνουν και τα συναισθήματα που βιώνουν απέναντί τους. Οι αρνητικές σκέψεις και τα αρνητικά συναισθήματα (π.χ., θυμός) των πολιτών νοούνται ως μια διαδικασία *αναστασιακότητας*, δηλαδή ως αντίδραση στην προσλαμβανόμενη απειλή του οικονομικού και κοινωνικού περιβάλλοντος.

Η παρούσα μελέτη πραγματοποιήθηκε σε ένα πλαίσιο μεγάλης αβεβαιότητας, φόβου και γενικευμένης κρίσης. Η Ελλάδα, από το 2010 μέχρι τις ημέρες μας, αντιμετώπισε τη χειρότερη οικονομική, κοινωνική, και πολιτική κρίση της σύγχρονης ιστορίας της και τη μεγαλύτερη στην ιστορία της Ευρωζώνης. Κατά την περίοδο της μελέτης, την άνοιξη του 2012, η Ελλάδα είχε συμφωνήσει με τους διεθνείς πιστωτές (την *Τρόικα*, δηλαδή, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, και την Κεντρική Ευρωπαϊκή Τράπεζα) ένα σχέδιο οικονομικής διάσωσης στη βάση ενός μνημονίου το οποίο υπαγόρευε οικονομικές και άλλες μεταρρυθμίσεις. Η εφαρμογή του μνημονίου, όμως, είχε αρνητικές συνέπειες στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας, τα επίπεδα ανεργίας και την κοινωνική ευημερία. Η μελέτη πραγματοποιήθηκε έναν μήνα πριν τις εθνικές εκλογές, την άνοιξη του 2012, περίοδο κατά την οποία ο δημόσιος λόγος κυριαρχείτο από το ερώτημα τι πρέπει να κάνει η νέα κυβέρνηση, να συμμορφωθεί στις υποδείξεις των μνημονίων, να επαναδιαπραγματευτεί τους όρους τους, ή να τα απορρίψει συνολικά;

Η παρούσα μελέτη διερευνά, λοιπόν, τους τρόπους με τους οποίους οι πολίτες κατανοούν την κατάσταση τους και τις κοινωνικές συνθήκες που τους περιβάλλουν στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης (την προσλαμβανόμενη αδικία, τη συλλογική επάρκεια και την κοινωνική ταυτότητα) και τη σχέση τους με

την πρόθεση για συλλογική δράση. Λαμβάνει υπόψη τη σημασία των μηντιακών πλαισίων που περιγράφουν τα μνημόνια της Ελλάδας με τους διεθνείς πιστωτές και την αναδραστικότητα των πολιτών απέναντι στα πλαίσια αυτά. Ειδικότερα εξετάζει την επίδραση της μηντιακής πλαισίωσης στην ερμηνεία των πολιτών για την κατάστασή τους (π.χ., προσλαμβανόμενη αδικία) αλλά και την ίδια την πρόθεση για συλλογική δράση. Επίσης, εξετάζει τη σημασία της αντίδρασης (αναστασιακότητας) των πολιτών στο μηντιακό περιεχόμενο και πώς αυτή συνδέεται με την πρόθεση για συλλογική δράση.

Γενικά, η παρούσα έρευνα συνεισφέρει στη βιβλιογραφία που εξετάζει τη συλλογική δράση στα πλαίσια μιας γενικευμένης κρίσης, και ιδιαίτερα στη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης, η οποία έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της έντασης των συνεπειών της οικονομικής κρίσης στη χώρα (Chryssochoou et al., 2013· Grasso & Giugni, 2016). Επίσης, ενισχύει την κοινωνικοψυχολογική μελέτη της συλλογικής δράσης με την προσέγγιση της μηντιακής πλαισίωσης, η οποία εμπλουτίζει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι πολίτες αντιλαμβάνονται την κατάστασή τους τη δεδομένη στιγμή.

Κοινωνικοψυχολογικοί παράγοντες πρόβλεψης της πολιτικής συμπεριφοράς

Η κοινωνικοψυχολογική μελέτη της πολιτικής συμπεριφοράς και της συλλογικής δράσης προσπαθεί να εξηγήσει γιατί οι άνθρωποι αναλαμβάνουν συλλογική δράση για να εκφράσουν τα αιτήματά τους και να βελτιώσουν τις συνθήκες της ζωής τους (Klandermans, 1997· Roggeband & Klandermans, 2017), δίνοντας ταυτόχρονα έμφαση στις υποκειμενικές ερμηνείες των ανθρώπων για την κατάστασή τους ως προβλεπτικούς παράγοντες της συλλογικής δράσης. Η συλλογική δράση ορίζεται ως η συμπεριφορά την οποία επιτελεί «ένα μέλος μιας ομάδας το οποίο συμπεριφέρεται ως εάν να εκπροσωπεί την ομάδα και η συμπεριφορά είναι προσανατολισμένη στη βελτίωση

των συνθηκών συνολικά της ομάδας» (Wright, Taylor, & Moghaddam, 1990, σελ. 995). Σε αυτό το πλαίσιο, κάθε συμπεριφορά, που μπορεί να επιτελεστεί ακόμη και από ένα άτομο (βλ., Becker & Tausch, 2017, σελ. 43), που έχει ως στόχο να απομακρύνει τα αίτια των προβλημάτων της ομάδας μπορεί να νοηθεί ως πολιτική συμπεριφορά ή συλλογική δράση. Στη βιβλιογραφία έχουν μελετηθεί διάφορες μορφές πολιτικής συμπεριφοράς, για παράδειγμα, τυπικές συμπεριφορές, όπως είναι η συμμετοχή σε μία διαδήλωση ή σε έναν πολιτικό οργανισμό, ή μη τυπικές συμπεριφορές, όπως είναι ο βανδαλισμός (για μια ευρεία μελέτη πολιτικών συμπεριφορών που εξετάστηκαν στο ίδιο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο βλ., Chryssochoou et al., 2013). Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι, συχνά, η έρευνα στο πεδίο αυτό μελετά την πρόθεση για πολιτική συμπεριφορά και όχι την ίδια τη συμπεριφορά (για παραδείγματα μελετών που εξετάζουν την ίδια τη συμπεριφορά βλ., Reicher, 1984· De Weerd & Klandermans, 1999· Klandermans & van Stekelenburg, 2016). Κάτι τέτοιο εξηγείται, από τη μια πλευρά, από τη δυσκολία μέτρησης της ίδιας συμπεριφοράς αλλά και, από την άλλη, από τη θεωρητικά προσδιορισμένη υπόθεση της διαμεσολαβητικής λειτουργίας της πρόθεσης μεταξύ στάσεων και πραγματικής συμπεριφοράς (βλ., Ajzen & Fishbein, 1977).

Η κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση της πολιτικής συμπεριφοράς και της συλλογικής δράσης δίνει έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ερμηνεύουν και κατανοούν την κατάσταση τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η έρευνα επικεντρώνεται σε τρεις βασικές εξηγητικές μεταβλητές: την προσλαμβανόμενη αδικία, την προσλαμβανόμενη επάρκεια, και την κοινωνική ταυτότητα (για μια θεωρητική σύνθεση των τριών εννοιών βλ., van Zomeren et al., 2008). Η *προσλαμβανόμενη αδικία* συνδέεται ουσιαστικά με την έννοια της σχετικής αποστέρησης. Η θεωρία της σχετικής αποστέρησης (Stouffer, Suchman, DeVinney, Star, & Williams, 1949· για μια ανασκόπηση της θεωρίας βλ., Walker & Smith,

2002) υποστηρίζει ότι τα συναισθήματα της αποστέρησης, και της έλλειψης πόρων και αγαθών που οι άνθρωποι θεωρούν ότι θα έπρεπε να κατέχουν, εμφανίζονται ως συνέπεια της κοινωνικής σύγκρισης με άλλους ανθρώπους ή κοινωνικές ομάδες, δηλαδή, από τη διαπίστωση ότι άλλοι έχουν περισσότερους πόρους ή αγαθά και βρίσκονται σε ευνοϊκότερη θέση σε σύγκριση με τους ίδιους. Τα αποτελέσματα αυτής της σύγκρισης οδηγούν σε αντιλήψεις προσλαμβανόμενης αδικίας. Όταν η σύγκριση γίνεται σε ατομικό επίπεδο και η αποστέρηση απορρέει από διαπροσωπικές συγκρίσεις, τότε η συλλογική δράση είναι λιγότερο πιθανή (Walker & Pettigrew, 1984). Η ομαδική αποστέρηση απορρέει από συγκρίσεις σε ομαδικό επίπεδο και συνδέεται άμεσα με τη συλλογική δράση (Postmes, Branscombe, Spears, & Young, 1999· Smith & Ortiz, 2002).

Ένας άλλος παράγοντας ο οποίος προβλέπει την πολιτική συμπεριφορά είναι η *αντιλαμβανόμενη επάρκεια*, ο βαθμός που οι άνθρωποι πιστεύουν και προσδοκούν ότι οι συλλογικές τους δράσεις θα είναι αποτελεσματικές για την επίτευξη των στόχων της ομάδας. Αν και η έννοια είχε αρχικά οριστεί με όρους ατομικής σύνδεσης της αξίας και της προσδοκίας (βλ., Klandermans, 1984), σε άλλες έρευνες χρησιμοποιείται για να περιγράψει μια αναπαράσταση σε επίπεδο ομάδας έχει αναπτυχθεί σε έννοια ομαδικού επιπέδου. Έτσι, γίνεται νοητή ως μία πεποίθηση, κοινή στα μέλη της ομάδας, ότι τα αίτια των προβλημάτων της ομάδας μπορούν να αντιμετωπιστούν με συλλογικό τρόπο και η κατάσταση της ομάδας μπορεί να βελτιωθεί με κοινή προσπάθεια (Mummendey et al. 1999). Η προσλαμβανόμενη συλλογική επάρκεια οδηγεί τους ανθρώπους να σκεφτούν ότι είναι ικανοί να επιφέρουν κοινωνική αλλαγή (Drury & Reicher, 2009) και, συνεπώς, συσχετίζεται θετικά με τη συλλογική δράση (Hornsey et al. 2006).

Ο τρίτος παράγοντας ο οποίος προβλέπει τη συλλογική δράση είναι η *κοινωνική ταυτό-*

τητα. Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) προτείνει ότι οι άνθρωποι συμμετέχουν σε κοινωνικές ομάδες με σκοπό να επιτύχουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα, η οποία συμβάλλει στην αυτοεκτίμησή τους. Ωστόσο, δεν αξιολογούνται θετικά όλες οι κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις. Για το λόγο αυτό, τα μέλη μειονεκτούντων ομάδων τα οποία επιδιώκουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα, εάν δεν μπορούν να την αποκτήσουν με το να μετακινηθούν σε μια πλεονεκτούσα ομάδα (π.χ., όταν ένα άτομο εγκαταλείπει μια ομάδα χαμηλού κύρους για μια ομάδα υψηλού κύρους – στρατηγική ατομικής κινητικότητας), είναι πιθανό να εμπλακούν σε κοινωνικό ανταγωνισμό με τις εξωομάδες (ειδικά όταν το κοινωνικό σύστημα γίνεται αντιληπτό ως άδικο και μη νομιμοποιημένο) με σκοπό να αλλάξουν το αποτέλεσμα της διομαδικής σύγκρισης προς όφελος της ομάδας τους. Όσο μεγαλύτερη είναι η ταύτιση με τη μειονεκτούσα ομάδα, τόσο πιθανότερη είναι η συλλογική δράση με στόχο την κοινωνική αλλαγή (βλ., Drury & Reicher, 2005).

Μια συναφής κοινωνική ταυτότητα που έχει διερευνηθεί στο πλαίσιο της συλλογικής δράσης είναι η *πολιτικοποιημένη ταυτότητα*, η οποία αναπτύσσεται όταν οι άνθρωποι δρουν συνειδητά ως μέλη της ομάδας και αγωνίζονται για τους στόχους της ομάδας, γνωρίζοντας ότι πρέπει να είναι ενωμένοι για να είναι πετυχημένος ο αγώνας τους (Simon & Klandermans, 2001). Μια σημαντική όψη της πολιτικοποιημένης ταυτότητας είναι η αντίληψη ότι ο αγώνας εξουσίας, στον οποίο εμπλέκονται τα μέλη της ομάδας ή του κινήματος, αφορούν όχι μόνο τους ίδιους και μια μορφή εξουσίας την οποία αντιπαλεύουν αλλά και την ευρύτερη κοινωνία την οποία προσπαθούν να φέρουν με το μέρος τους. Η πολιτικοποιημένη ταυτότητα έχει βρεθεί να συνδέεται με τη συλλογική δράση, μερικές φορές περισσότερο από τις ευρύτερες κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις (π.χ., φεμινίστριες έναντι γυναικών, Stürmer & Simon,

2004). Η παρούσα μελέτη θα εξετάσει δύο διαφορετικές κοινωνικές ταυτότητες. Από τη μια πλευρά, την πολιτικοποιημένη ταυτότητα που είναι αναμενόμενο να συνδέεται με τη συλλογική δράση και πολιτική συμπεριφορά αλλά και από την άλλη πλευρά, την *εθνική ταυτότητα* των συμμετεχόντων. Επειδή συχνά τα μνημόνια περιγράφονται ως συμφωνίες που επιβλήθηκαν στην Ελλάδα από τους διεθνείς εταίρους, είναι πιθανόν κάτι τέτοιο να ενεργοποιεί μια διομαδική διεθνή αντίληψη της κατάστασης (οι Έλληνες έναντι των διεθνών εταίρων). Σε αυτήν την περίπτωση ίσως είναι σημαντική και συναφής η εθνική ταυτότητα για την πρόβλεψη της πολιτικής συμπεριφοράς. Τέλος, συναφής είναι και ο *πολιτικός αυτοπροσδιορισμός* (στην διάσταση αριστεράς – δεξιάς) των συμμετεχόντων. Το πλαίσιο της παρούσας έρευνας έχει σημαντικές πολιτικές και ιδεολογικές συνέπειες για τους συμμετέχοντες. Η κρίση έχει σημαντικές οικονομικές, κοινωνικές, και πολιτικές συνέπειες για την κοινωνία συνολικά και για αυτό ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός μπορεί να επηρεάσει τόσο την κατανόηση της κατάστασής τους και την πρόθεσή τους να αναλάβουν πολιτική δράση. Προηγούμενες έρευνες έχουν συστηματικά δείξει ότι η ιδεολογία αριστεράς-δεξιάς σχετίζεται με την πολιτική συμπεριφορά, με τους πολίτες που αυτοποθετούνται αριστερά στο πολιτικό συνεχές να υποστηρίζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τη συλλογική δράση (Hutter, 2014· Klandermans & van Stekelenburg, 2016· Muller, 1979).

Μηντιακή πλαisiώση

Η κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση της πολιτικής συμπεριφοράς και της συλλογικής δράσης δίνει έμφαση στους τρόπους που οι άνθρωποι ερμηνεύουν τη (μειονεκτική) κατάσταση τους και τη θέση της ομάδας τους στο κοινωνικό περιβάλλον. Ένα συναφές ερώτημα είναι πώς οι άνθρωποι καταλήγουν να κατανοούν, εξηγούν και να ερμηνεύουν την κατάστασή τους; Βέβαια, οι προσωπικές εμπειρίες και η διαπροσωπική επικοινωνία

νία με τα μέλη του άμεσου κοινωνικού τους περιβάλλοντος είναι σημαντικές. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά εμπειρικά δεδομένα που δείχνουν ότι άνθρωποι νοηματοδοτούν το κοινωνικό και πολιτικό τους πλαίσιο σε μεγάλο βαθμό βασιζόμενοι στον τρόπο με τον οποίο τα μέσα επικοινωνίας ορίζουν την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα, ή, με άλλα λόγια, τον τρόπο με τον οποίο τα μέσα την πλαισιώνουν (βλ., Iyengar, 1991· Shah et al., 2009· Tewksbury & Scheufele, 2009).

Οι ψυχολογικές ρίζες της υπόθεσης ότι η μηντιακή πλαισίωση επηρεάζει τις αντιλήψεις των ανθρώπων βασίζονται κυρίως στη θεωρία της προοπτικής (Kahneman & Tversky, 1979). Η βασική ιδέα της θεωρίας είναι ότι κάθε γεγονός, δεδομένο, ή ερώτημα μπορεί να ερμηνευτεί με διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με το πλαίσιο αναφοράς, ή, με τα λόγια του ίδιου του Kahneman (2003), ότι η 'αντίληψη εξαρτάται από το πλαίσιο' (σελ. 459). Οι κοινωνιολογικές ρίζες της μηντιακής πλαισίωσης βρίσκονται στη δουλειά του Goffman (1974) και ιδιαίτερα στα πλαίσια αναφοράς, τα οποία ορίζονται ως ευρέα, συλλογικά, ερμηνευτικά σχήματα τα οποία χρησιμοποιούν οι άνθρωποι με σκοπό να κατανοήσουν το κοινωνικό τους περιβάλλον. Ένας ευρέως αποδεκτός ορισμός της πλαισίωσης στη βιβλιογραφία της επικοινωνίας είναι του Entman (1993): «Το να πλαισιώσεις σημαίνει να επιλέξεις κάποιες όψεις της αντιλαμβανόμενης πραγματικότητας και να τις κάνεις περισσότερο ευκρινείς σε ένα κείμενο επικοινωνίας, με τέτοιο τρόπο ώστε να προάγεται ένας συγκεκριμένος ορισμός του προβλήματος, μια αιτιακή ερμηνεία, μια ηθική αξιολόγηση, και μια πρόταση για αντιμετώπιση» (σελ. 52). Οι άνθρωποι συνεπώς παρακινούνται από τα μηντιακά πλαίσια να συνδέσουν κάποιο ζήτημα με συγκεκριμένους ορισμούς, αίτια, συνέπειες και τρόπους αντιμετώπισης.

Τα μηντιακά πλαίσια επηρεάζουν τις ερμηνείες των ανθρώπων για ένα ζήτημα με το να το συνδέουν με διάφορα νοήματα και έν-

νοιες ή με το να ενισχύουν τις ήδη υπάρχουσες συνδέσεις. Η έρευνα δείχνει ότι τα πλαίσια που αφορούν νέα ζητήματα, για τα οποία το κοινό δεν έχει προηγούμενη γνώση και δεν είχε δημιουργήσει προηγούμενες συνδέσεις, μπορούν να επηρεάσουν σημαντικά την κατανόηση των αποδεκτών (Tewksbury, Jones, Peske, Raymond, & Vig, 2000). Μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να είναι η παγκόσμια οικονομική κρίση όταν πρωτοεμφανίστηκε κατά το τέλος της πρώτης δεκαετίας του 2000. Είναι πιθανό οι άνθρωποι να μην είχαν έτοιμα ερμηνευτικά σχήματα να κατανοήσουν και να νοηματοδοτήσουν την κρίση εκείνη τη στιγμή και για το λόγο αυτό (ειδικά εάν κανείς λάβει υπόψη τις συναινετικές ερμηνείες των μέσων επικοινωνίας) η επιρροή των μηντιακών πλαισίων θα ήταν σημαντική. Από την άλλη πλευρά, τα μηντιακά πλαίσια μπορούν να επηρεάσουν με το να προτείνουν συνδέσεις μεταξύ οικείων ζητημάτων και ήδη υπάρχουσών πεποιθήσεων (Shen, 2004). Ένα τέτοιο παράδειγμα θα μπορούσε να είναι η σύνδεση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και της διαφθοράς των πολιτικών, μια ιδέα ήδη διαθέσιμη και προσβάσιμη σε αρκετούς ανθρώπους όταν προσπαθούν να εξηγήσουν τα οικονομικά προβλήματα σε πολλές χώρες.

Μια διάκριση που χαρακτηρίζει την έρευνα στις επιδράσεις της πλαισίωσης αφορά στο κατά πόσο τα πλαίσια που εξετάζονται εστιάζονται στην ακρίβεια ή το ρεαλισμό (precision vs. realism, βλ., Shah et al., 2009). Στην πρώτη περίπτωση στόχος είναι ο ακριβής πειραματικός χειρισμός ενός πλαισίου με ταυτόχρονη διατήρηση του περιεχομένου του μηνύματος σταθερό. Ένα παράδειγμα αυτής της προσέγγισης είναι η σύγκριση μεταξύ πλαισίου, κόστους και οφέλους. Το περιεχόμενο παραμένει το ίδιο και αυτό που αλλάζει είναι η έμφαση στο τι έχει κανείς να χάσει ή να κερδίσει εάν ακολουθήσει την υπόδειξη του πλαισίου (Kahneman & Tversky, 1979· Price, Tewksbury, & Powers, 1997). Στην άλλη περίπτωση ο στόχος είναι να μελετηθούν τα μηντιακά και δημοσιογρα-

φικά πλαίσια που κυριαρχούν στο δημόσιο λόγο και βίο μιας κοινωνίας και για το λόγο αυτό οι ερευνητές προσαρμόζουν στις έρευνές τους τα πραγματικά αυτά πλαίσια. Μια τέτοια έρευνα έγινε από τους Nelson, Clawson και Oxley (1997) όπου εξετάστηκε το κατά πόσο οι συμμετέχοντες έδειξαν ανοχή στο να επιτραπεί να γίνει μια συνάντηση της Ku Klux Klan, είτε εφόσον το θέμα είχε πλαισιωθεί ως ζήτημα ελευθερίας του λόγου, είτε ως ζήτημα δημόσιας τάξης και ασφάλειας. Είναι αναμενόμενο ότι η προσέγγιση της ακρίβειας συνδέεται με ενισχυμένη εσωτερική εγκυρότητα, ενώ αυτή του ρεαλισμού με ενισχυμένη εξωτερική εγκυρότητα, εφόσον τα ευρήματά της αφορούν και μπορούν να γενικευτούν στο συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον. Η παρούσα μελέτη ακολουθεί την προσέγγιση του ρεαλισμού γιατί επιδιώκει να εξετάσει, όχι εάν τα μηντιακά πλαίσια γενικά επηρεάζουν τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορικές προθέσεις του κοινού, αλλά το κατά πόσο τα κυρίαρχα μηντιακά πλαίσια της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής της άνοιξης του 2012 επηρέασαν σε αυτό το πλαίσιο τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις συμπεριφορές των πολιτών.

Ψυχολογική αναδραστικότητα. Η κατανόηση της επίδρασης των μηντιακών πλαισίων στο συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο προϋποθέτει τη διαπίστωση ότι, όπως ήταν αναμενόμενο και λόγω των αρνητικών συνεπειών τους στη ζωή των πολιτών, τα μηνμόνια που υπογράφηκαν με τους διεθνείς πιστωτές της χώρας δεν έγιναν δεκτά με θετικό τρόπο από τους πολίτες. Συνεπώς, η συζήτηση για την αποδοχή των μνημονιακών συμφωνιών οδηγούσε, πολλές φορές με φανερό τρόπο, σε αρνητικές σκέψεις, ανησυχία και θυμό για το μέλλον (βλ., Chrysochoou et al., 2013).

Σχετική με αυτό το σημείο, είναι η υπόθεση ότι η συζήτηση για την εφαρμογή των μνημονίων, αλλά και η πλαισίωση για την αναγκαιότητά τους, οδηγεί σε μια αντίληψη απειλής για την ελευθερία (ή απώλειας της ελευθερίας) των πολιτών. Οι συμφωνίες με

τους πιστωτές προϋπέθεταν την παραχώρηση της λήψης των αποφάσεων για τις οικονομικές πολιτικές στη χώρα στους πρώτους και συνεπώς σε μια έλλειψη ελευθερίας για το ποιος αποφασίζει για την πορεία της χώρας. Οι Brehm και Brehm (1981) προτείνουν ότι μια απειλή στην ελευθερία είναι δυνατόν να προκληθεί από μια κοινωνική ομάδα (ή πρόσωπο) με δύναμη, η οποία απειλεί με τιμωρία ή περιορισμό της επιβράβευσης. Απέναντι σε τέτοιες απειλές οι άνθρωποι είναι πιθανόν να προσπαθήσουν να επανακτήσουν την απειλούμενη ελευθερία τους αναλαμβάνοντας κάποιου είδους δράση. Ένα συναφές ερώτημα είναι το κατά πόσο η πολιτική συμπεριφορά μπορεί να νοηθεί ως μια προσπάθεια αποκατάστασης της ελευθερίας. Η εμπειρία της απώλειας (ή της απειλής) της ελευθερίας ορίζεται ως ψυχολογική αναδραστικότητα, και κινητοποιεί το άτομο για την επανάκτηση της ελευθερίας. Η αναδραστικότητα έχει οριστεί και μετρηθεί με διαφορετικούς τρόπους, οι οποίοι συχνά χαρακτηρίζονται από έλλειψη ακρίβειας (για μια συζήτηση του θέματος βλ., Rains & Turner, 2007). Οι Dillard και Shen (2005) πρόσφατα πρότειναν το γνωστικό-συναισθηματικό μοντέλο αλληλένδετων διαδικασιών (intertwined-process cognitive-affective model), το οποίο προτείνει ότι η αναδραστικότητα είναι μία σύνθεση γνωστικών πεποιθήσεων (όπως οι αρνητικές σκέψεις, δηλαδή τα αντεπιχειρήματα προς το μήνυμα) και συναισθημάτων (όπως ο θυμός), την οποία προσέγγιση ακολουθούμε στην παρούσα έρευνα.

Η παρούσα μελέτη

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει τους παράγοντες που προβλέπουν την πολιτική συμπεριφορά σε ένα πλαίσιο βαθιάς οικονομικής και κοινωνικοπολιτικής κρίσης (βλ., Chrysochoou et al., 2013· Grasso & Giugni, 2016). Αντλώντας από την κοινωνικοψυχολογική βιβλιογραφία, διερευνώνται παράγοντες που έχει βρεθεί να συνδέονται

με τη συλλογική δράση, όπως είναι η προσλαμβανόμενη αδικία, η συλλογική επάρκεια, η εθνική ταυτότητα, η πολιτικοποιημένη ταυτότητα (Simon & Klandermans, 2001· van Zomeren et al., 2008), και ο ιδεολογικός αυτοπροσδιορισμός (Hutter, 2014· Klandermans & van Stekelenburg, 2016· Muller, 1979). Η σχέση αυτών των παραγόντων με τη συλλογική δράση αναμένεται να επιβεβαιωθεί και στην παρούσα μελέτη. Ταυτόχρονα, διερευνάται, εφαρμόζοντας πειραματική μεθοδολογία, η επιρροή της μηντιακής αναπαράστασης – πλαισίωσης (Tewksbury & Scheufele, 2009) στις ίδιες τις κοινωνικοψυχολογικές διαδικασίες και την πρόθεση για συλλογική δράση, αλλά και στις σχέσεις μεταξύ τους (δηλαδή κατά πόσο αλλάζουν οι σχέσεις κάτω από διαφορετικά μηντιακά πλαίσια). Τέλος, διερευνάται η αναδραστικότητα στην μηντιακή πλαισίωση (Dillard & Shen, 2005) και πώς αυτή συνδέεται με τη συλλογική δράση. Τα ερευνητικά ερωτήματα και υποθέσεις που θα εξεταστούν είναι τα ακόλουθα:

(Υ1) Υποθέτουμε ότι οι κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές θα συνδέονται θετικά (προσλαμβανόμενη αδικία, συλλογική επάρκεια, εθνική ταυτότητα, πολιτικοποιημένη ταυτότητα), και αρνητικά (ιδεολογικός αυτοπροσδιορισμός) με τη συλλογική δράση.

Επίσης, θα διερευνήσουμε εάν τα μηντιακά πλαίσια, τα οποία κυριαρχούσαν στο δημόσιο λόγο και περιέγραφαν την αναγκαιότητα ή μη των μνημονίων και το πώς θα έπρεπε η νέα κυβέρνηση να σταθεί απέναντί τους, επηρεάζουν:

(ΕΕ1) τις κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές (προσλαμβανόμενη αδικία, συλλογική επάρκεια) και την πρόθεση για συλλογική δράση,

(ΕΕ2) την αναδραστικότητα (αρνητικές σκέψεις και συναισθήματα) των πολιτών απέναντι στα μνημόνια. Επίσης θα διερευνηθεί κατά πόσο η αναδραστικότητα απέναντι στο μηντιακό περιεχόμενο προβλέπει τη συλλογική δράση πέρα και πάνω από τις κοινωνικοψυχολογικές μεταβλητές.

(ΕΕ3) τις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικοψυχολογικών μεταβλητών και της συλλογικής δράσης, και ειδικότερα κατά πόσο διαφοροποιείται η σχέση τους ανάλογα το μηντιακό πλαίσιο.

Μέθοδος

Ερευνητικός σχεδιασμός και μηντιακά πλαίσια

Πραγματοποιήσαμε μια εκτενή ανάλυση περιεχομένου στα κύρια άρθρα τριών εφημερίδων (*Real News, Το Έθνος, Η Καθημερινή*) καθώς και σε κεντρικά δελτία ειδήσεων τηλεοπτικών σταθμών πανελλαδικής εμβέλειας (*Alpha, Antenna, NET*) για ένα μήνα πριν τις εθνικές εκλογές του Μαΐου 2012. Η ανάλυση ανέδειξε τρία κύρια πλαίσια τα οποία περιέγραφαν τις οικονομικές προοπτικές της χώρας, την αναγκαιότητα ή μη των μνημονίων και το ποια πρέπει να είναι η στάση της νέας κυβέρνησης απέναντί τους. Στο πρώτο πλαίσιο (της *συμμόρφωσης*) η βασική ιδέα ήταν ότι δεν υπήρχε εναλλακτικός τρόπος εξόδου από την κρίση και η μοναδική λύση για την Ελλάδα ήταν η αποδοχή των μνημονίων που πρότειναν οι διεθνείς εταίροι. Σύμφωνα με το πλαίσιο αυτό, η χρεωκοπία θα ήταν καταστροφική και για να υπάρξει ανάπτυξη χρειάζονται δομικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό το πλαίσιο υποστηριζόταν επίσης από τα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα που κυβέρνησαν την Ελλάδα για δεκαετίες.

Το δεύτερο πλαίσιο (της *διαπραγματεύσεως*) πρότεινε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να μείνει στην Ευρωζώνη αλλά θα έπρεπε να επαναδιαπραγματευτεί ευνοϊκότερους όρους του μνημονίου. Επίσης, πρότεινε ότι η χώρα έχει ανάγκη τους διεθνείς εταίρους αλλά ταυτόχρονα έπρεπε να αναζητήσει νέες συμμαχίες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτό το πλαίσιο το υποστήριζαν αριστερά φιλοευρωπαϊκά κόμματα.

Το τρίτο πλαίσιο (της *χρεοκοπίας*) πρότεινε ότι η Ελλάδα πρέπει να αποχωρήσει από

την Ευρωζώνη και να χρεοκοπήσει. Με αυτόν τον τρόπο θα μπορούσε να σβήσει σημαντικό μέρος του δημόσιου χρέους και να αρχίσει να αναπτύσσεται οικονομικά ξανά. Αυτό το πλαίσιο το υποστήριζαν αριστερά κομμουνιστικά κόμματα.

Στη βάση αυτών των πλαισίων κατασκευάστηκαν τρία μηνύματα που ακολουθούσαν τη λογική και την επιχειρηματολογία κάθε πλαισίου. Ταυτόχρονα έγινε προσπάθεια να παραμείνουν σταθερά διάφορα χαρακτηριστικά των μηνυμάτων, όπως το ύφος και το μέγεθος (περίπου 270-280 λέξεις) του κειμένου. Όλα τα κείμενα είχαν τον ίδιο τίτλο, *Μνημόνιο: Η επόμενη ημέρα*. Τα μηνύματα παρουσιάζονταν ως κύρια άρθρα εφημερίδας τα οποία καλούνταν οι συμμετέχοντες να μελετήσουν και να σχολιάσουν. Κάθε μήνυμα ενσωματώθηκε στο ερωτηματολόγιο καλύπτοντας περίπου τα ¼ μιας σελίδας A4.

Συμμετέχοντες και πειραματικό σχέδιο

Εκατόν πενήντα τέσσερις φοιτητές ενός Ελληνικού Ανώτατου Εκπαιδευτικού Ιδρύματος συμμετείχαν στη μελέτη. Από το αρχικό αυτό δείγμα αποκλείστηκαν έξι συμμετέχοντες γιατί δεν συμπλήρωσαν σημαντικό αριθμό ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Το τελικό δείγμα αποτελείται από 148 συμμετέχοντες (70 γυναίκες και 78 άνδρες) με ηλικία μεταξύ 18 και 31 χρόνων ($M = 23.38$, $T.A. = 2.46$). Οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν με τυχαίο τρόπο σε μία από τις τρεις συνθήκες πλαισίωσης (47 στο πλαίσιο της *συμμόρφωσης*, 49 στο πλαίσιο της *διαπραγμάτευσης*, και 48 στο πλαίσιο της *χρεοκοπίας*).

Ερωτηματολόγιο

Πολιτικοποιημένη ταυτότητα. Οι συμμετέχοντες απάντησαν σε 4 ερωτήσεις οι οποίες μετρούν (α) τη σημασία των πολιτικών τους πεποιθήσεων, (β) τη δέσμευση τους στην πολιτική τους ιδεολογία, (γ) το βαθμό ενδιαφέροντος που έχουν για τα πολιτικά πράγματα, και (δ) το βαθμό της πολιτικής δραστηριότητας (προσαρμοσμένο από Duck, Hogg, Terry,

1995; Duck, Terry, Hogg, 1998). Οι απαντήσεις δόθηκαν σε 7-βάθμιες κλίμακες τύπου Likert (από το 1 = *καθόλου* μέχρι το 7 = *πάρα πολύ*). Μία παραγοντική ανάλυση κύριων συνιστωσών έδειξε ότι όλες οι ερωτήσεις φορτώνουν σε έναν παράγοντα (ιδιοτιμή = 3.08, 75% της διακύμανσης, όλα τα φορτία > .8) και δημιουργήθηκε μια συνθετική μεταβλητή (Cronbach's $\alpha = .89$).

Πολιτικός αυτοπροσδιορισμός. Οι συμμετέχοντες αυτοτοποθετήθηκαν πολιτικά σε μια κλίμακα δεξιού – αριστερού προσανατολισμού (1 = *άκρα αριστερά* έως 9 = *άκρα δεξιά*).

Λίστα σκέψεων. Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να καταγράψουν σε πέντε κουτιά σκέψεων τις σκέψεις που έκαναν καθώς διάβαζαν το μήνυμα. Δύο κριτές, οι οποίοι δεν γνώριζαν τα ερευνητικά ερωτήματα, κωδικοποίησαν τις σκέψεις ως αρνητικές, θετικές ή ουδέτερες προς το περιεχόμενο του μηνύματος (βλ., Petty & Cacioppo, 1986). Για τους σκοπούς της έρευνας μόνο οι αρνητικές σκέψεις υπολογίστηκαν.

Θυμός. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν το πώς ένιωθαν καθώς διάβαζαν το μήνυμα (*θυμωμένος/η*, *εξοργισμένος/η*, *ενοχλημένος/η*, *εκνευρισμένος/η*, *αγανακτισμένος/η*, σύμφωνα με τους Mackie, Devos, & Smith, 2000) σε πέντε 7-βάθμιες κλίμακες τύπου Likert (από το 1 = *καθόλου* μέχρι το 7 = *πάρα πολύ*). Η κλίμακα που δημιουργήθηκε είχε αξιοπιστία Cronbach's $\alpha = .90$.

Ψυχολογική αναδραστηκότητα. Σύμφωνα με την αναλυτική διαδικασία των Dillard και Shen (2005) δημιουργήθηκε μια συνθετική μεταβλητή από το άθροισμα των τυποποιημένων τιμών του θυμού και των αρνητικών σκέψεων.

Εθνική ταύτιση. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν (σε τρεις 7-βάθμιες κλίμακες από το 1 = *διαφωνώ απόλυτα* έως το 7 = *συμφωνώ απόλυτα*) (α) κατά πόσο ταυτίζονται με τους Έλληνες, (β) πόσο σημαντικό είναι για τους ίδιους να είναι Έλληνες, και (γ) πόσο περήφανοι είναι που είναι Έλληνες (προσαρμο-

σμένη κλίμακα από τους Mummendey, Klink, & Brown, 2001, Cronbach's $\alpha = .79$).

Προσλαμβανόμενη αδικία. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν (σε τρεις 7-βάθμιες κλίμακες από το 1 = *διαφωνώ απόλυτα* έως το 7 = *συμφωνώ απόλυτα*) κατά πόσο τα μνημόνια με τους δανειστές (α) είναι μια δίκαιη συμφωνία για την Ελλάδα, (β) αντιμετωπίζουν με δίκαιο τρόπο τη δημόσια διοίκηση, και (γ) προτείνουν δίκαιες μεταρρυθμίσεις για την ελληνική οικονομία (Cronbach's $\alpha = .73$).

Συλλογική επάρκεια. Χρησιμοποιήθηκε μια κλίμακα με τρεις ερωτήσεις (7-βάθμιες από το 1 = *διαφωνώ απόλυτα* έως το 7 = *συμφωνώ απόλυτα*): (α) Πιστεύω ότι όλοι μαζί μπορούμε να ανατρέψουμε τα μνημόνια, (β) Πιστεύω ότι όλοι μαζί μπορούμε να σταματήσουμε την εφαρμογή των μνημονίων, και (γ) Πιστεύω ότι, εάν προσπαθήσουμε όλοι μαζί, μπορούμε να δείξουμε ότι μπορούμε να τα καταφέρουμε και χωρίς μνημόνια (Cronbach's $\alpha = .92$).

Πολιτική συμμετοχή. Οι συμμετέχοντες δήλωσαν πόσο πιθανό είναι (από το 1 = *καθόλου πιθανό μέχρι* το 7 = *πάρα πολύ πιθανό*) να πραγματοποιήσουν τις ακόλουθες συμπεριφορές κατά τη διάρκεια του επόμενου χρόνου: *συμμετοχή σε διαδήλωση, διαμαρτυρία, απεργία, πολιτικά κόμματα, πολιτικές οργανώσεις ή ομάδες, συνδικάτα, παράσταση διαμαρτυρίας, δημοσιοποίηση καταγγελιών, στήσιμο ιστοσελίδας στο διαδίκτυο, συλλογή υπογραφών για πολιτικό ζήτημα, κατάληψη δημόσιων κτιρίων, ακτιβισμοί, βανδαλισμοί, βίαιες συγκρούσεις.* Μία παραγοντική ανάλυση βασικών συνιστωσών ανέδειξε τέσσερις παράγοντες (που εξηγούν το 75% της διακύμανσης). Ο πρώτος παράγοντας (με ιδιοτιμή 5.45, 39% της διακύμανσης, και όλα τα φορτία > .6) ονομάστηκε *διαμαρτυρία* (περιελάμβανε τη *συμμετοχή σε διαδήλωση, απεργία, διαμαρτυρία, κατάληψη δημόσιων κτιρίων, παράσταση διαμαρτυρίας, ακτιβισμοί*, Cronbach's $\alpha = .90$). Ο δεύτερος παράγοντας (με ιδιοτιμή 2.07, 15% της διακύμανσης, και όλα τα φορτία > .6) ονομάστηκε

οργανωμένη συμμετοχή (συμμετοχή σε συνδικάτα, πολιτικά κόμματα, πολιτικές οργανώσεις ή ομάδες, Cronbach's $\alpha = .80$) Ο τρίτος παράγοντας (με ιδιοτιμή 1.70, 12% της διακύμανσης, και όλα τα φορτία > .6) ονομάστηκε *δημοσιότητα* (*δημοσιοποίηση καταγγελιών, στήσιμο ιστοσελίδας στο διαδίκτυο, συλλογή υπογραφών για πολιτικό ζήτημα*, Cronbach's $\alpha = .74$). Ο τέταρτος παράγοντας (με ιδιοτιμή 1.15, 8% της διακύμανσης, και όλα τα φορτία > .9) ονομάστηκε *εξτρεμισμός* (*συμμετοχή σε βανδαλισμούς και βίαιες συγκρούσεις*, Pearson's $r = .89$). Η παρούσα έρευνα δεν εξετάζει την εκλογική συμπεριφορά, η οποία έχει ερευνηθεί ως η συνήθης πολιτική συμπεριφορά (βλ., Alvarez, Kiewiet, & Núñez, 2018. Obschonka, Stuetzer, Rentfrow, Lee, Potter, & Gosling, 2018), αλλά τις πολιτικές συμπεριφορές που εκδηλώθηκαν ως απάντηση στην τρέχουσα πολιτική πραγματικότητα της συζήτησης των μνημονίων.

Αποτελέσματα

Αρχικές αναλύσεις

Αρχικά εξετάστηκε εάν η πλαισίωση των μηνυμάτων (τρία πλαίσια: *συμμόρφωση, διαπραγμάτευση, χρεωκοπία*) είχε άμεση επιρροή στις μεταβλητές με αναλύσεις διακύμανσης μονής κατεύθυνσης. Το φύλο και η ηλικία των συμμετεχόντων δεν είχαν στατιστικά σημαντικές επιδράσεις και για το λόγο αυτό δεν συνηπολογίστηκαν στις επόμενες αναλύσεις. Οι μέσοι όροι και οι τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών παρουσιάζονται στον Πίνακα 1. Η ανάλυση έδειξε, όπως ήταν αναμενόμενο, κύριες επιδράσεις της πλαισίωσης στο θυμό ($F(2, 146) = 5.23, p < .01, \eta_p^2 = .07$), τις αρνητικές σκέψεις ($F(2, 146) = 6.83, p < .001, \eta_p^2 = .08$), και, συνεπώς, την αναδραστικότητα ($F(2, 146) = 10.97, p < .001, \eta_p^2 = .13$). Το πλαίσιο της *συμμόρφωσης* οδήγησε σε μεγαλύτερο θυμό, περισσότερες αρνητικές σκέψεις και συνεπώς μεγαλύτερη ψυχολογική αναδραστικότητα σε σύγκριση με τα πλαίσια της δια-

Πίνακας 1. Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των μεταβλητών ως αποτέλεσμα της πλαισίωσης

Μεταβλητές	Πλαισίωση		
	Συμμόρφωση	Διαπραγμάτευση	Χρεοκοπία
Πολιτικός αυτοπροσδιορισμός **	4.48 (2.11)	4.10 (1.50)	4.87 (1.74)
Θυμός	4.75 _a (1.57)	3.91 _b (1.80)	3.66 _b (1.81)
Αρνητικές σκέψεις	2.37 _a (1.77)	1.50 _b (1.14)	1.32 _b (1.52)
Αναδραστικότητα*	.79 _a (1.52)	-.25 _b (1.44)	-.49 _b (1.52)
Πολιτικοποιημένη ταυτότητα	4.26 (1.59)	4.19 (1.35)	4.10 (1.56)
Εθνική ταυτότητα	5.05 (1.39)	4.86 (1.64)	5.07 (1.39)
Προσλαβανόμενη αδικία	5.83 _a (.90)	5.78 _a (1.11)	5.37 _b (1.14)
Συλλογική επάρκεια	5.07 _{ab} (1.71)	5.26 _a (1.71)	4.47 _b (1.88)
Διαμαρτυρία	3.58 (1.61)	3.78 (1.67)	3.39 (1.56)
Οργανωμένη συμμετοχή	2.49 (1.65)	2.22 (1.45)	2.31 (1.63)
Δημοσιότητα	3.77 (1.51)	3.95 (1.71)	3.42 (1.53)
Εξτρεμισμός	1.31 (.99)	1.23 (.84)	1.32 (.86)

Σημείωση: Οι τιμές κυμαίνονται από το 1 έως το 7· * τυποποιημένες τιμές· ** 1= άκρα αριστερά έως 9 = άκρα δεξιά· Οι εκτός υστέρων συγκρίσεις μεταξύ των μέσων όρων έγινε με πολλαπλές συγκρίσεις Ελάχιστης Σημαντικής Διαφοράς (LSD). Οι μέσοι όροι στην ίδια σειρά που δεν μοιράζονται τους ίδιους δείκτες διαφέρουν σε επίπεδο $p < .05$.

Πίνακας 2. Συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών

Μεταβλητές	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Πολιτικός Αυτοπροσδιορισμός									
2. Πολιτικοποιημένη Ταυτότητα	-.02								
3. Εθνική Ταυτότητα	.28**	-.02							
4. Προσλαμβανόμενη Αδικία	-.13	-.03	-.01						
5. Συλλογική επάρκεια	-.14	.10	.11	.31**					
6. Αναδραστικότητα	-.09	.14	.02	.16*	.26**				
7. Διαμαρτυρία	-.36**	.52**	-.07	.28**	.53**	.35**			
8. Οργανωμένη Συμμετοχή	-.19*	.52**	-.09	.06	.05	.02	.29**		
9. Δημοσιότητα	-.23**	.28**	.05	.37**	.41**	.34**	.73**	.23**	
10. Εξτρεμισμός	-.05	.04	-.21*	.04	.09	.04	.24**	.17*	.15

* $p < .05$, ** $p < .01$.

πραγμάτευσης και της χρεοκοπίας. Επίσης, η πλαισίωση είχε στατιστικά οριακά κύριες επιδράσεις στην προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη [$F(2, 146) = 2.87, p < .06, \eta_p^2 = .04$, το πλαίσιο της συμμόρφωσης οδήγησε οριακά σε αντιλήψεις μεγαλύτερης αδικίας από το πλαίσιο της χρεοκοπίας], και τη συλλογική επάρκεια [$F(2, 146) = 2.63, p < .08, \eta_p^2 = .04$, το πλαίσιο της διαπραγμάτευσης οδήγησε οριακά σε αντιλήψεις μεγαλύτερης συλλογικής επάρκειας από το πλαίσιο της χρεοκοπίας].

Μία ανάλυση διακύμανσης επαναλαμβανόμενων μετρήσεων στις τέσσερις συμπεριφορές πολιτικής συμμετοχής έδειξε ότι πιθανότερες συμπεριφορές είναι η διαμαρτυρία ($M = 3.59, T.A. = 1.62$) και η δημοσιοποίηση καταγγελιών ($M = 3.71, T.A. = 1.59$) και ακολουθούν η οργανωμένη συμμετοχή ($M = 2.34, T.A. = 1.57$) και ο εξτρεμισμός ($M = 1.29, T.A. = .87$), ($F(3, 148) = 135.39, p < .001, \eta_p^2 = .48$).

Οι συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών (βλ. Πίνακα 2) παρουσιάζουν ενδιαφέροντα ευρήματα: Ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός, όπως ήταν αναμενόμενο, συσχετίζεται με την πολιτική συμμετοχή, όσοι αυτοποποθεντούνται αριστερότερα στο πολιτικό συ-

νεχές δήλωσαν μεγαλύτερη πρόθεση για διαμαρτυρία, οργανωμένη συμμετοχή και δημοσιότητα. Η πολιτικοποιημένη ταυτότητα συσχετίζεται θετικά με όλες τις συμπεριφορές πολιτικής συμμετοχής, εκτός του εξτρεμισμού. Η εθνική ταύτιση συσχετίζεται αρνητικά με τον εξτρεμισμό, όσο μεγαλύτερη πρόθεση για εξτρεμισμό τόσο μικρότερη ταύτιση με την εθνική ομάδα. Τέλος, η προσλαμβανόμενη αδικία, η συλλογική επάρκεια, και η αναδραστικότητα συσχετίζονται θετικά με τη διαμαρτυρία και τη δημοσιοποίηση.

Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης.

Με σκοπό τη μελέτη των προβλεπτικών μεταβλητών της πολιτικής συμμετοχής εφαρμόστηκαν μια σειρά ιεραρχικών αναλύσεων παλινδρόμησης (βλ. Πίνακα 3, 4, και 5). Στο πρώτο βήμα της ανάλυσης εισήχθησαν οι μεταβλητές που σύμφωνα με την κοινωνικοψυχολογική βιβλιογραφία προβλέπουν την πολιτική συμπεριφορά και τη συλλογική δράση: η πολιτικοποιημένη ταυτότητα, η εθνική ταυτότητα, ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός, η συλλογική επάρκεια, και η προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη. Στο δεύτερο βήμα της ανάλυσης εισήχθη η μεταβλητή της αναδραστικότητας

Πίνακας 3
 Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης μεταβλητών οι οποίες προβλέπουν τις πολιτικές συμπεριφορές στο πλαίσιο της Συμμόρφωσης (N = 47)

Διαμετρική Μεταβλητές	Οργανωμένη συμμετοχή		Δημοσιότητα		Εξτρεμισμός						
	β	t	β	t	β	t					
Step 1			Step 1		Step 1						
Αριστερά-Δεξιά	-.25	-2.00*	Αριστερά-Δεξιά	-.35	-2.67**	Αριστερά-Δεξιά	-.28	-2.02*	Αριστερά-Δεξιά	-.23	-1.37
Πολιτικοποιημένη Τ.	.24	2.03*	Πολιτικοποιημένη Τ.	.57	4.56***	Πολιτικοποιημένη Τ.	.30	2.23*	Πολιτικοποιημένη Τ.	.09	.59
Εθνική Ταυτότητα	-.23	-1.93*	Εθνική Ταυτότητα	-.03	-.24	Εθνική Ταυτότητα	.02	.12	Εθνική Ταυτότητα	.03	.17
Προσ/νη Αδικία	.03	.29	Προσ/νη Αδικία	-.16	-1.30	Προσ/νη Αδικία	.21	1.55	Προσ/νη Αδικία	-.10	-.61
Συλ/κή Επάρκεια	.42	3.61***	Συλ/κή Επάρκεια	-.02	-.18	Συλ/κή Επάρκεια	.15	1.10	Συλ/κή Επάρκεια	-.01	-.04
Step 2			Step 2					Step 2			
Αριστερά-Δεξιά	-.22	-1.87#	Αριστερά-Δεξιά	-.34	-2.58*	Αριστερά-Δεξιά	-.26	-1.89*	Αριστερά-Δεξιά	-.21	-1.25
Πολιτικοποιημένη Τ.	.26	2.31*	Πολιτικοποιημένη Τ.	.57	4.56***	Πολιτικοποιημένη Τ.	.31	2.39*	Πολιτικοποιημένη Τ.	.11	.70
Εθνική Ταυτότητα	-.23	-1.95*	Εθνική Ταυτότητα	-.03	-.24	Εθνική Ταυτότητα	.02	.16	Εθνική Ταυτότητα	.03	.21
Προσ/νη Αδικία	-.02	-.19	Προσ/νη Αδικία	-.18	-1.39	Προσ/νη Αδικία	.17	1.21	Προσ/νη Αδικία	-.14	-.87
Συλ/κή Επάρκεια	.26	2.01*	Συλ/κή Επάρκεια	-.07	-.46	Συλ/κή Επάρκεια	.03	.17	Συλ/κή Επάρκεια	-.13	-.70
Αναδραστικότητα	.30	2.24*	Αναδραστικότητα	.09	.59	Αναδραστικότητα	.23	1.45	Αναδραστικότητα	.23	1.25

# $p < .06$; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Σημείωση: Για την ανάλυση 1, $R^2 = .43$ για το πρώτο βήμα; $\Delta R^2 = .06$ για το δεύτερο βήμα ($ps < .05$). Για την ανάλυση 2, $R^2 = .35$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$). $\Delta R^2 = .01$ (n.s.) για το δεύτερο βήμα. Για την ανάλυση 3, $R^2 = .26$ για το πρώτο βήμα; $\Delta R^2 = .03$ για το δεύτερο βήμα (n.s.). Για την ανάλυση 4, $R^2 = .05$ για το πρώτο βήμα 1; $\Delta R^2 = .00$ για το δεύτερο βήμα (και τα δύο n.s.).

Πίνακας 4
 Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης μεταβλητών οι οποίες προβλέπουν τις πολιτικές συμπεριφορές στο πλαίσιο της Διαπραγμάτευσης (N = 49)

Διαμαρτυρία			Οργανωμένη συμμετοχή			Δημοσιότητα			Εξτρεμισμός		
Μεταβλητές	β	t	Μεταβλητές	β	t	Μεταβλητές	β	t	Μεταβλητές	β	t
Step 1											
Step 1			Step 1			Step 1			Step 1		
Αριστερά-Δεξιά	-.24	-2.01*	Αριστερά-Δεξιά	.13	.93	Αριστερά-Δεξιά	-.11	-.82	Αριστερά-Δεξιά	.05	.30
Πολιτικοποιημένη	.28	2.25*	Πολιτικοποιημένη	.41	2.96**	Πολιτικοποιημένη	.32	2.35*	Πολιτικοποιημένη	.10	.64
T.			T.			T.			T.		
Εθνική Ταυτότητα	.09	.76	Εθνική Ταυτότητα	-.35	-2.69**	Εθνική Ταυτότητα	.27	2.13*	Εθνική Ταυτότητα	-.39	-2.66**
Προσ/νη Αδικία	.09	.60	Προσ/νη Αδικία	-.17	-1.07	Προσ/νη Αδικία	.37	2.29*	Προσ/νη Αδικία	-.03	-.17
Συλ/κή Επάρκεια	.44	3.14***	Συλ/κή Επάρκεια	.23	1.44	Συλ/κή Επάρκεια	.15	.98	Συλ/κή Επάρκεια	.18	1.01
Step 2											
Step 2			Step 2			Step 2			Step 2		
Αριστερά-Δεξιά	-.23	-1.88#	Αριστερά-Δεξιά	.10	.76	Αριστερά-Δεξιά	-.09	-.65	Αριστερά-Δεξιά	.03	.20
Πολιτικοποιημένη	.27	2.23*	Πολιτικοποιημένη	.42	3.06**	Πολιτικοποιημένη	.32	2.36*	Πολιτικοποιημένη	.11	.66
T.			T.			T.			T.		
Εθνική Ταυτότητα	.04	.30	Εθνική Ταυτότητα	-.27	-2.03*	Εθνική Ταυτότητα	.20	1.48	Εθνική Ταυτότητα	-.34	-2.20*
Προσ/νη Αδικία	.07	.51	Προσ/νη Αδικία	-.15	-.96	Προσ/νη Αδικία	.35	2.20*	Προσ/νη Αδικία	-.02	-.10
Συλ/κή Επάρκεια	.40	2.84**	Συλ/κή Επάρκεια	.28	1.78#	Συλ/κή Επάρκεια	.10	.63	Συλ/κή Επάρκεια	.21	1.17
Αναδραστικότητα	.15	1.27	Αναδραστικότητα	-.23	-1.69#	Αναδραστικότητα	.23	1.72#	Αναδραστικότητα	-.14	-.90

# $p < .08$; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Σημείωση: Για την ανάλυση 1, $R^2 = .44$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$); $\Delta R^2 = .02$ για το δεύτερο βήμα (n.s.). Για την ανάλυση 2, $R^2 = .35$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$). $\Delta R^2 = .04$ για το δεύτερο βήμα ($p < .08$). Για την ανάλυση 3, $R^2 = .30$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$); $\Delta R^2 = .04$ για το δεύτερο βήμα ($p < .08$). Για την ανάλυση 4, $R^2 = .10$ για το πρώτο βήμα 1; $\Delta R^2 = .01$ για το δεύτερο βήμα (και τα δύο n.s.).

Πίνακας 5
 Ιεραρχικές αναλύσεις παλινδρόμησης μεταβλητών οι οποίες προβλέπουν τις πολιτικές συμπεριφορές στο πλαίσιο της Χρεοκοπίας ($N = 48$)

Διαμορφωρία		Οργανωμένη συμμετοχή		Δημοσιότητα		Εξτρεμισμός	
Μεταβλητές	β	t	Μεταβλητές	β	t	Μεταβλητές	β
Step 1							
Αριστερά-Δεξιά	-.32	-2.63**	Αριστερά-Δεξιά	-.24	-2.15*	Αριστερά-Δεξιά	.21
Πολιτικοποιημένη	.27	2.25*	Πολιτικοποιημένη	.57	5.08***	Πολιτικοποιημένη	-.10
T.			T.			T.	
Εθνική Ταυτότητα	-.07	-.54	Εθνική Ταυτότητα	.15	1.30	Εθνική Ταυτότητα	-.37
Προσληνη Αδικία	.27	2.12*	Προσληνη Αδικία	.34	2.91**	Προσληνη Αδικία	.13
Συλική Επάρκεια	.47	3.78***	Συλική Επάρκεια	-.13	-1.09	Συλική Επάρκεια	.21
Step 2							
Αριστερά-Δεξιά	-.35	-3.01**	Αριστερά-Δεξιά	-.25	-2.14*	Αριστερά-Δεξιά	.20
Πολιτικοποιημένη	.22	1.92*	Πολιτικοποιημένη	.57	4.90***	Πολιτικοποιημένη	-.11
T.			T.			T.	
Εθνική Ταυτότητα	-.01	-.06	Εθνική Ταυτότητα	.16	1.32	Εθνική Ταυτότητα	-.35
Προσληνη Αδικία	.28	2.35*	Προσληνη Αδικία	.34	2.89**	Προσληνη Αδικία	.13
Συλική Επάρκεια	.49	4.07**	Συλική Επάρκεια	-.13	-1.06	Συλική Επάρκεια	.21
Αναδραστικότητα	.28	2.29*	Αναδραστικότητα	.03	.29	Αναδραστικότητα	.06
Step 1							
Αριστερά-Δεξιά			Αριστερά-Δεξιά	-.15	-1.16	Αριστερά-Δεξιά	
Πολιτικοποιημένη			Πολιτικοποιημένη	.25	2.00*	Πολιτικοποιημένη	
T.			T.			T.	
Εθνική Ταυτότητα			Εθνική Ταυτότητα	-.15	-1.13	Εθνική Ταυτότητα	-.37
Προσληνη Αδικία			Προσληνη Αδικία	.37	2.83**	Προσληνη Αδικία	.13
Συλική Επάρκεια			Συλική Επάρκεια	.43	3.33***	Συλική Επάρκεια	.21
Step 2							
Αριστερά-Δεξιά			Αριστερά-Δεξιά	-.18	-1.51	Αριστερά-Δεξιά	
Πολιτικοποιημένη			Πολιτικοποιημένη	.20	1.65	Πολιτικοποιημένη	
T.			T.			T.	
Εθνική Ταυτότητα			Εθνική Ταυτότητα	-.08	-.63	Εθνική Ταυτότητα	-.35
Προσληνη Αδικία			Προσληνη Αδικία	.38	3.12**	Προσληνη Αδικία	.13
Συλική Επάρκεια			Συλική Επάρκεια	.45	3.64***	Συλική Επάρκεια	.21
Αναδραστικότητα			Αναδραστικότητα	.31	2.47**	Αναδραστικότητα	.06

# $p < .08$; * $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$.

Σημείωση: Για την ανάλυση 1, $R^2 = .3$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$), $\Delta R^2 = .07$ για το δεύτερο βήμα ($p < .05$). Για την ανάλυση 2, $R^2 = .41$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$), $\Delta R^2 = .00$ για το δεύτερο βήμα (n.s.). Για την ανάλυση 3, $R^2 = .35$ για το πρώτο βήμα ($p < .05$), $\Delta R^2 = .08$ για το δεύτερο βήμα ($p < .05$). Για την ανάλυση 4, $R^2 = .08$ για το πρώτο βήμα 1; $\Delta R^2 = .01$ για το δεύτερο βήμα (και τα δύο n.s.).

για να ελεγχθεί κατά πόσο η αντίδραση των συμμετεχόντων στα μηντιακά πλαίσια εξηγεί την πρόθεση για πολιτική συμμετοχή πέρα και πάνω από τις κοινωνικοψυχολογικές διαδικασίες. Οι αναλύσεις έγιναν για κάθε μία από τις τέσσερις πολιτικές συμπεριφορές, χωριστά για κάθε μία από τις συνθήκες πλαισίωσης.

Πρόβλεψη διαμαρτυρίας. Ανεξάρτητα από το πλαίσιο, ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός, η πολιτικοποιημένη ταυτότητα, και η συλλογική επάρκεια προβλέπουν τη διαμαρτυρία. Επίσης, στο πλαίσιο της *συμμόρφωσης* η εθνική ταυτότητα σχετίζεται αρνητικά με τη διαμαρτυρία. Η εισαγωγή της αναδραστικότητας στο δεύτερο βήμα της ανάλυσης προσθέτει προβλεπτική δύναμη πέρα και πάνω από τις προηγούμενες μεταβλητές, έτσι, η αναδραστικότητα σχετίζεται θετικά με τη διαμαρτυρία. Στο πλαίσιο της *χρεοκοπίας* και η αντιλαμβανόμενη αδικία σχετίζεται θετικά με τη διαμαρτυρία. Και εδώ η εισαγωγή της αναδραστικότητας αυξάνει το ποσοστό πρόβλεψης της διαμαρτυρίας.

Πρόβλεψη οργανωμένης συμμετοχής. Ανεξάρτητα από το πλαίσιο, η πολιτικοποιημένη ταυτότητα προβλέπει την οργανωμένη συμμετοχή. Την τελευταία την προβλέπουν, στο πλαίσιο της *συμμόρφωσης*, ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός, στο πλαίσιο της *διαπραγμάτευσης*, η εθνική ταυτότητα (με αρνητική σχέση), και η αναδραστικότητα (με στατιστικά οριακό τρόπο), και στο πλαίσιο της *χρεοκοπίας*, ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός και η αντιλαμβανόμενη αδικία.

Πρόβλεψη δημοσιότητας. Στο πλαίσιο της *συμμόρφωσης*, προβλεπτικοί παράγοντες είναι ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός και η πολιτικοποιημένη ταυτότητα. Στο πλαίσιο της *διαπραγμάτευσης*, η πολιτικοποιημένη ταυτότητα, η προσλαμβανόμενη αδικία και η αναδραστικότητα (στατιστικά οριακά). Τέλος, στο πλαίσιο της *χρεοκοπίας*, η συλλογική επάρκεια, η αντιλαμβανόμενη αδικία και η αναδραστικότητα.

Πρόβλεψη εξτρεμισμού. Στα πλαίσια της

διαπραγμάτευσης και της *χρεοκοπίας*, η εθνική ταύτιση (με αρνητικό τρόπο) συνδέεται με τον εξτρεμισμό.

Συζήτηση

Η παρούσα μελέτη εξέτασε τους παράγοντες που προβλέπουν τη συλλογική δράση στο πρόσφατο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της κρίσης στην Ελλάδα, ένα θέμα που έχει γενικά προσελκύσει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον (βλ., Chryssochoou et al., 2013· Giugni & Grasso, 2017· Grasso & Giugni, 2016). Βασική υπόθεση της μελέτης ήταν ότι για την πρόβλεψη της πολιτικής συμμετοχής, πέρα από τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της κοινωνικοπολιτικής κατάστασης, είναι σημαντικό να εξεταστεί η ερμηνεία των ανθρώπων για την κατάστασή τους αυτή. Αυτή η έμφαση στις διαδικασίες της ερμηνείας πηγάζει από δύο θεωρητικές προσεγγίσεις, την κοινωνικοψυχολογική και αυτή της επίδρασης της μηντιακής πλαισίωσης. Ήταν φανερό στην παρούσα έρευνα ότι και οι δύο προσεγγίσεις συνεισφέρουν στην κατανόηση, εξήγηση και πρόβλεψη της πολιτικής συμπεριφοράς.

Η κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση (βλ., van Zomeren, et al. 2008) προτείνει τρεις κύριες μεταβλητές για την πρόβλεψη της συλλογικής συμπεριφοράς, την προσλαμβανόμενη αδικία, τη συλλογική επάρκεια, και την κοινωνική ταυτότητα (ειδικότερα την πολιτικοποιημένη ταυτότητα, Simon & Klandermans, 2001). Επίσης, προτείνει ότι η αντίληψη της αδικίας κατά της ενδοομάδας (ειδικά η συναισθηματική πλευρά αυτής της αντίληψης) και η συλλογική επάρκεια προβλέπουν τη συλλογική δράση (π.χ., Klandermans, 1984). Η παρούσα μελέτη υποστηρίζει την προβλεπτική δύναμη όλων αυτών των μεταβλητών (Y1) στο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της κρίσης (βλ., Chryssochoou et al., 2013). Ειδικότερα, η πολιτικοποιημένη ταυτότητα των συμμετεχόντων βρέθηκε να προβλέπει όλες τις πολιτικές συμπεριφορές (εκτός του εξτρεμισμού) ανεξάρτητα από το μηντιακό πλαίσιο. Η επί-

γνωση από την πλευρά των συμμετεχόντων ότι συμμετέχουν συλλογικά σε έναν αγώνα εξουσίας στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο (Simon & Klandermans, 2001) συνδέεται με την πρόθεσή τους να εμπλακούν στη συλλογική δράση και να αναλάβουν συγκεκριμένες πολιτικές συμπεριφορές. Αυτές οι συμπεριφορές μπορεί να είναι η διαμαρτυρία, η οργανωμένη συμμετοχή σε πολιτικά κόμματα ή ομάδες, και η δημοσιοποίηση διαμαρτυριών ή καταγγελιών. Με αυτές τις συμπεριφορές δεν φαίνεται να είναι κοντά ο εξτρεμισμός, ο οποίος είναι αμφίβολο εάν μπορεί να υπηρετήσει τους συλλογικούς στόχους και επιδιώξεις της ομάδας και γι' αυτό το λόγο φαίνεται να μην συνδέεται με την πολιτικοποιημένη ταυτότητα.

Στην παρούσα μελέτη διερευνήσαμε επίσης, πέρα από τη σημασία της πολιτικοποιημένης ταυτότητας, και το ρόλο της εθνικής ταυτότητας. Η τελευταία πιθανώς να ενεργοποιείται στο παρόν πλαίσιο όπου η δημόσια, και όχι μόνο συζήτηση, επικεντρώνεται σε δίπολα που αφορούν τους Έλληνες έναντι των διεθνών δανειστών, ή στο ότι η εφαρμογή των μνημονιακών συμφωνιών ορίζεται ως μια πολιτική που, είτε υποδεικνύεται, είτε επιβάλλεται από τους διεθνείς εταίρους. Η ανάλυση έδειξε ότι οι τυπικές πολιτικές συμπεριφορές δεν συνδέονται με την εθνική ταυτότητα αλλά συνδέεται ο εξτρεμισμός. Η σχέση μεταξύ τους είναι αρνητική, με άλλα λόγια, όσο λιγότερο οι συμμετέχοντες ταυτίζονται με την εθνική ομάδα, τόσο περισσότερο προτίθενται να αναλάβουν εξτρεμιστικές συμπεριφορές. Ίσως οι νόρμες οι οποίες είναι συνδεδεμένες με τη πολιτικοποιημένη ταυτότητα επιτρέπουν τη συλλογική δράση της διαμαρτυρίας, ενώ οι νόρμες της εθνικής ταυτότητας όχι, τουλάχιστον με τους τρόπους της πολιτικής συμπεριφοράς όπως ορίστηκαν και μετρήθηκαν στην παρούσα μελέτη. Επίσης, η σύνθεση του δείγματος κυρίως από νέους ανθρώπους οι οποίοι φοιτούν σε ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα ίσως να συνδέεται με υποεκπροσώπηση ακραία εθνικιστικών ομά-

δων και ίσως έτσι να εξηγείται η αρνητική σχέση εθνικής ταυτότητας και εξτρεμισμού.

Η συλλογική επάρκεια επίσης φαίνεται να συνδέεται με τη διαμαρτυρία. Οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι θα εμπλακούν σε συμπεριφορές διαμαρτυρίας, όσο περισσότερο θεωρούν ότι συλλογικά μπορούν να πετύχουν τους πολιτικούς τους στόχους. Κεντρική ιδέα της συλλογικής επάρκειας είναι η αντίληψη ότι τα προβλήματα, τα οποία δεν είναι ατομικά αλλά αφορούν την ομάδα στο σύνολό της, μπορούν να αντιμετωπιστούν αντίστοιχα με συλλογικές προσπάθειες (Van Stekelenburg & Klandermans, 2013). Επίσης, έχει υποστηριχτεί εμπειρικά ότι οι τυπικές συμπεριφορές διαμαρτυρίας (όπως είναι οι διαδηλώσεις) συνδέονται με υψηλότερες αντιλήψεις επάρκειας, ενώ οι μη τυπικές συμπεριφορές συνδέονται με χαμηλότερα επίπεδα επάρκειας (βλ., Tausch, Becker, Spears, & Christ, 2008). Η προσλαμβανόμενη αδικία φαίνεται να προβλέπει τις πολιτικές συμπεριφορές αλληλεπιδρώντας κυρίως με το πλαίσιο της χρεοκοπίας. Έτσι, η αντίληψη ότι οι μνημονιακές συμφωνίες είναι άδικες για τους πολίτες και την Ελλάδα προβλέπει την πρόθεση των συμμετεχόντων για τυπικές πολιτικές συμπεριφορές (διαμαρτυρία, οργανωμένη συμμετοχή, δημοσιότητα), σχεδόν μόνο όταν το πλαίσιο είναι αυτό της χρεοκοπίας.

Η προβλεπτική δύναμη της αδικίας χρειάζεται να κατανοηθεί και σε σχέση με την αναδραστικότητα και αυτό διότι μοιράζονται την έμφαση στη συναισθηματική αντίδραση κυρίως του θυμού. Τα εμπειρικά δεδομένα στηρίζουν τη διαμεσολάβηση του θυμού στη σχέση μεταξύ αντιλαμβανόμενης αδικίας και πολιτικής συμπεριφοράς (Tausch et al., 2011). Από την άλλη, η αναδραστικότητα, η οποία ορίζεται ως μια σύνθεση μεταξύ αρνητικών συναισθημάτων και σκέψεων (Dillard & Shen, 2005), εμπεριέχει την έννοια του θυμού και, συνεπώς, είναι αναμενόμενο να συνδέονται μεταξύ τους. Ειδικότερα για τη συνθήκη της συμμόρφωσης, όπου παρατηρήθηκε σημαντικά μεγαλύτερος βαθμός

αναδραστικότητας σε σύγκριση με τα άλλα πλαίσια, εξετάσαμε εκ των υστέρων τη διαμεσολαβητική λειτουργία της αναδραστικότητας μεταξύ προσλαμβανόμενης αδικίας και διαμαρτυρίας. Οι αναλύσεις έδειξαν ότι η αναδραστικότητα διαμεσολαβεί πλήρως την επίδραση της προσλαμβανόμενης αδικίας στη διαμαρτυρία.¹

Η μελέτη επίσης επιβεβαίωσε ότι ο πολιτικός αυτοπροσδιορισμός συνδέεται με τη συλλογική δράση. Οι αναλύσεις έδειξαν ότι οι συμμετέχοντες στο αριστερό πόλο του πολιτικού συνεχούς τείνουν να δηλώνουν μεγαλύτερη πρόθεση για συλλογική δράση. Αυτή η σχέση επιβεβαιώνει προηγούμενα ευρήματα που δείχνουν ότι αυτοί που αυτοπροσδιορίζονται ως αριστεροί τείνουν να συμμετέχουν σε συμπεριφορές διαμαρτυρίας (Muller & Godwin, 1984), αν και αυτή η σχέση φαίνεται να ρυθμίζεται από μια σειρά μεταβλητών που αφορούν στο συγκεκριμένο κάθε φορά κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της μελέτης (για μια συζήτηση του θέματος βλ. Opp et al., 1995).

Ένας βασικός στόχος της μελέτης ήταν να εξετάσει πώς το μηντιακό περιεχόμενο επηρεάζει την κατανόηση των ανθρώπων για την κατάστασή τους και πώς αυτή συνδέεται με την πρόθεσή τους να αναλάβουν συλλογική δράση. Η σχετική βιβλιογραφία από το χώρο των επιδράσεων των μέσων επικοινωνίας υποστηρίζει ότι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται ή πλαισιώνονται τα ζητήματα από τα μέσα επηρεάζει την κατανόηση και ερμηνεία των ζητημάτων αυτών από το κοινό των μέσων (βλ., Shah et al., 2009). Εξετάσαμε τρία διαφορετικά πλαίσια που αφορούσαν στα μηνύματα, τα οποία όριζαν τους όρους που χρειαζόταν να εφαρμόσει η Ελληνική πολιτεία ώστε να διασφαλιστεί η αναγκαία ροή της χρηματοδότησης. Στη βάση μιας ανάλυσης περιεχομένου στα μηντιακά πλαίσια που ήταν παρόντα στο δημόσιο λόγο εκείνη την περίοδο, εξετάστηκε η επιρροή τριών τέτοιων πλαισίων. Το πρώτο αντηχούσε τον κυρίαρχο λόγο για το μηνύριο, δηλαδή ότι οι Έλληνες θα πρέπει να το εφαρμόσουν

γιατί δεν υπάρχει εναλλακτική λύση και αυτή είναι ο μοναδικός, αν και δύσκολος, δρόμος προς την ανάκαμψη. Το δεύτερο πλαίσιο πρότεινε την ιδέα της διαπραγμάτευσης με τους δανειστές ώστε να βελτιωθούν οι όροι της συμφωνίας προς όφελος της χώρας, χωρίς όμως να απειληθεί η θέση της Ελλάδας στην Ευρωζώνη. Το τρίτο πλαίσιο πρότεινε τη χρεοκοπία ως λύση και μια νέα συμφωνία με τους διεθνείς εταίρους. Αυτός ο πειραματικός χειρισμός των πλαισίων είχε σαν στόχο περισσότερο το ρεαλισμό (και τις διαφορετικές εκδοχές του πραγματικού μηντιακού λόγου) και λιγότερο την ακρίβεια, με άλλα λόγια, ήταν πλαίσια που συνδέονται με το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο παρά πλαίσια που το υπερβαίνουν (βλ., Shah et al., 2009).

Οι αναλύσεις έδειξαν ότι τα πλαίσια επηρέασαν άμεσα τις αντιδράσεις και αντιλήψεις των συμμετεχόντων αλλά όχι με άμεσο τρόπο τη συλλογική δράση (EE1). Από τη μια οδήγησαν σε διαφορετικού βαθμού συναισθηματικές αντιδράσεις και σκέψεις, με την πλαισίωση της συμμόρφωσης να οδηγεί σε μεγαλύτερο θυμό και αρνητικές σκέψεις για την πρόταση. Επακόλουθα, εφόσον ο θυμός και οι αρνητικές σκέψεις ήταν τα συστατικά της στοιχεία, και η αναδραστικότητα εμφανίστηκε μεγαλύτερη στο πλαίσιο της συμμόρφωσης. Επίσης, το πλαίσιο της συμμόρφωσης οδήγησε σε αντιλήψεις μεγαλύτερου βαθμού προσλαμβανόμενης αδικίας (σε σύγκριση με το πλαίσιο της χρεοκοπίας) και το πλαίσιο της διαπραγμάτευσης σε μεγαλύτερο βαθμό συλλογικής επάρκειας (σε σύγκριση με το πλαίσιο της χρεοκοπίας). Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι τα μηντιακά πλαίσια επηρέασαν, όπως ήταν αναμενόμενο, τα συναισθήματα και τις σκέψεις που έκαναν οι συμμετέχοντες αλλά και το βαθμό της ερμηνείας της κατάστασής τους (όπως σύμφωνα με την κοινωνικοψυχολογική προσέγγιση ορίζονται η προσλαμβανόμενη αδικία και η συλλογική επάρκεια). Οι αναλύσεις έδειξαν ότι τα πλαίσια δεν επηρέασαν με άμεσο τρόπο την πρόθεση για πολιτική συμπεριφορά.

Πιθανώς, ο αναπόφευκτα σύντομος χαρακτήρας της έκθεσης στα μηνιακά πλαίσια να μην επαρκεί για την ανάδειξη της επιρροής των πλαισίων, κάτι που θα μπορούσε να γίνει περισσότερο εμφανές σε ένα μακροχρόνιο ερευνητικό σχεδιασμό. Τα αποτελέσματα της έρευνας γενικά υποστηρίζουν ότι τα μηνιακά πλαίσια αν και δεν επηρεάζουν άμεσα την πολιτική συμπεριφορά, επηρεάζουν τις ψυχολογικές διαδικασίες που προβλέπουν την πολιτική συμπεριφορά και συνεπώς η επιρροή τους είναι έμμεση.

Ένα γενικό εύρημα είναι ότι οι αρνητικές αντιδράσεις των συμμετεχόντων, συναισθηματικές και γνωστικές, απέναντι στα μηνιακά πλαίσια συνδέονται με την πρόθεσή τους να αναλάβουν πολιτική συμπεριφορά. Ειδικότερα, η αναδραστικότητα προβλέπει τη συμπεριφορά της διαμαρτυρίας στο πλαίσιο της συμμόρφωσης και της χρεοκοπίας. Το πλαίσιο της συμμόρφωσης μπορεί να γίνει κατανοητό και ως μια αναγκαστική επιβολή (δεν υπάρχει εναλλακτική λύση, θα πρέπει η χώρα να κάνει μεγάλες θυσίες), η οποία οδηγεί σε αυξημένη αναδραστικότητα και αντίσταση, η οποία με τη σειρά της εκφράζεται με πρόθεση για διαμαρτυρία, ώστε να επέλθουν θετικές κοινωνικές αλλαγές. Παρόμοια, στο πλαίσιο της χρεοκοπίας, η οποία μπορεί να δημιουργεί ανησυχία και αβεβαιότητα, οι συμμετέχοντες αντιδρούν στην προοπτική αυτή και η αντίδραση αυτή προβλέπει την πρόθεση για διαμαρτυρία.

Είναι ενδιαφέρον ότι η αναδραστικότητα προέβλεψε τη δημοσιότητα (πλαίσια διαπραγμάτευσης και χρεοκοπίας) ενώ δεν προέβλεψε την οργανωμένη συμμετοχή, η οποία συνδέεται με την πολιτικοποιημένη ταυτότητα και συνεπώς με μια πάγια και σταθερότερη σύνδεση των ατόμων με την πολιτική διαδικασία και όχι με την αντίδραση σε ένα μηνιακό περιεχόμενο. Επίσης, η αναδραστικότητα δεν συνδέεται με τον εξτρεμισμό.

Περιορισμοί. Η μελέτη έχει μια σειρά από περιορισμούς. Η επιλογή των πλαισίων υπηρέτουσε μια προσέγγιση ρεαλισμού (έναντι

ακρίβειας) κάτι το οποίο ενισχύει την οικολογική εγκυρότητα της έρευνας, αλλά από την άλλη αφήνει ανοιχτά ζητήματα σχετικά με το κατά πόσο κάποιες όψεις των πλαισίων επηρέασαν περισσότερο από άλλες. Κάτι τέτοιο είναι δύσκολο να βεβαιωθεί. Επίσης, αν και μετρήθηκαν οι αρνητικές συναισθηματικές αντιδράσεις και σκέψεις των συμμετεχόντων δεν υπάρχουν άλλα εμπειρικά δεδομένα για το πώς νοηματοδοτούν γενικότερα την οικονομική κρίση και τις συμφωνίες των μνημονίων.

Συμπερασματικά, η μελέτη προσφέρει χρήσιμα δεδομένα σχετικά με τις μεταβλητές που προβλέπουν τη συλλογική δράση σε διαφορετικές συνθήκες μηνιακής πλαισίωσης. Επίσης, δίνει έμφαση στις διαδικασίες ερμηνείας των ανθρώπων για την κατάστασή τους και το πώς οι ερμηνείες αυτές συνδέονται με την πρόθεσή τους να αναλάβουν συλλογική δράση με σκοπό την αντιμετώπιση των προβλημάτων τους και τη βελτίωση των συνθηκών ζωής τους.

Σημειώσεις

1. Εφαρμόσαμε μια σειρά από αναλύσεις γραμμικής παλινδρόμησης, σύμφωνα με τη διαδικασία που προτείνουν οι Baron και Kenny (1986). Οι αναλύσεις έδειξαν ότι η προσλαμβανόμενη αδικία προέβλεπε την αναδραστικότητα ($\beta = .30, p < .03$) και τη διαμαρτυρία ($\beta = .27, p < .05$). Η αναδραστικότητα προέβλεπε τη διαμαρτυρία ενώ ελεγχόταν η προσλαμβανόμενη αδικία ($\beta = .49, p < .001$) και η σχέση μεταξύ αδικίας και διαμαρτυρίας έγινε μη στατιστικά σημαντική ($\beta = .11, p = .38$). Αυτά τα δεδομένα υποδηλώνουν ότι η αναδραστικότητα διαμεσολαβεί πλήρως την επιρροή της προσλαμβανόμενης αδικίας στη διαμαρτυρία για τη συνθήκη της συμμόρφωσης.

Βιβλιογραφία

Ajzen, I., & Fishbein, M. (1977). Attitude-behavior relations: A theoretical analysis and review of

- empirical research. *Psychological Bulletin*, 84, 888–918.
- Alvarez, R. M., Kiewiet, D. R., & Núñez, L. (2018). A Taxonomy of Protest Voting. *Annual Review of Political Science*, 21, 135–154.
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173–1182.
- Becker, J. C., & Tausch, N. (2017). A dynamic model of engagement in normative and non-normative collective action: Psychological antecedents, consequences, and barriers. *European Review of Social Psychology*, 26, 43–92.
- Brehm, S. S., & Brehm, J. W. (1981). *Psychological reactance: A theory of freedom and control*. New York: Academic Press.
- Chrysochoou, X., Papastamou, St., & Prodromitis, G. (2013). Facing the economic crisis in Greece: The effects of grievances, real and perceived vulnerability, and emotions towards the crisis on reactions to austerity measures. *JSS-*Journal of Social Science Education**, 12(1).
- De Weerd, M., & Klandermans, B. (1999). Group identification and political protest: Farmers' protest in the Netherlands. *European Journal of Social Psychology*, 29, 1073–1095.
- Dillard, J. P., & Shen, L. (2005). On the nature of reactance and its role in persuasive health communication. *Communication Monographs*, 72, 144–168.
- Drury, J., & Reicher, S. D. (2009). Collective psychological empowerment as a model of social change: Researching crowds and power. *Journal of Social Issues*, 65, 707–726.
- Duck, J. M., Hogg, M. A., & Terry, D. J. (1995). Me, us and them: Political identification and the third-person effect in the 1993 Australian federal election. *European Journal of Social Psychology*, 25, 195–215.
- Duck, J. M., Terry, D. J., & Hogg, M. A. (1998). Perceptions of a media campaign: The role of social identity and the changing intergroup context. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 3–16.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Towards clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58.
- Goffman, E. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York: Harper & Row.
- Giugni, M., & Grasso, M. T. (Eds.) (2017). *Citizens and the crisis: Perceptions, experiences, and responses to the great recession in Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Grasso, M. T., & Giugni, M. (2016). Protest participation and economic crisis: The conditioning role of political opportunities. *European Journal of Political Research*, 55(4), 663–80.
- Hornsey, M., Blackwood, L., Louis, W., Fielding, K., Favor, K., Morton, T., et al.' (2006). Why do people engage in collective action? Revisiting the role of perceived effectiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 1701–1722.
- Hutter, S. (2014). *Protesting culture and economics in western Europe: New cleavages in left and right politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Iyengar, S. (1991). *Is anyone responsible? How television frames political issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: A perspective on intuitive judgment and choice. In T. Frangsmyr (Ed.), *Les Prix Nobel: The Nobel Prizes 2002* (pp. 449–489). Stockholm: Nobel Foundation.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory—Analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263–291.
- Klandermans, B. (1984). Mobilization and participation: Social- psychological expansions of resource mobilization theory. *American Sociological Review*, 49, 583–600.
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford: Basic Blackwell.
- Klandermans, B. & van Stekelenburg, J. (2016). Taking austerity to the streets: Fighting austerity measures or austerity states. *Mobilization: An International Quarterly*, 22(4), 431–448.
- Roggeband, C., & Klandermans, B. (Eds.) (2017). *Handbook of social movements across disciplines*. New York: Springer.
- Mackie, D. M., Devos, T., & Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602–616.
- Muller, E. (1979). *Aggressive political participation*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., & Mielke, R.

- (1999). Strategies to cope with negative social identity theory: Predictions by social identity theory and relative deprivation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 229-245.
- Mummendey, A., Klink, A., & Brown, R. (2001). Nationalism and patriotism: National identification and out-group rejection. *British Journal of Social Psychology*, 40, 159-172.
- Nelson, T. E., Clawson, R. A., & Oxley, Z. M. (1997). Media framing of a civil liberties conflict and its effect on tolerance. *American Political Science Review*, 91(3), 567-583.
- Obschonka, M., Stuetzer, M., Rentfrow, P. J., Lee, N., Potter, J., & Gosling, S. D. (2018). Fear, populism, and the geopolitical landscape: the “ sleeper effect ” of neurotic personality traits on regional voting behavior in the 2016 Brexit and Trump elections. *Social Psychological and Personality Science*, 9(3), 285-298.
- Opp, K., Finkel, S. E., Muller, E. N., Wolfsfeld, G., Dietz, H. A., & Green, J. D. (1995). Left-right ideology and collective political action: A comparative analysis of Germany, Israel, and Peru. In J. G. Jenkins & B. Klandermans (Eds.), *The politics of social protest: Comparative perspectives on states and social movements* (pp. 29-48). London: UCL Press.
- Petty, R.E., & Cacioppo, J.T. (1986). *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York: Springer-Verlag.
- Postmes, T., Branscombe, N. R., Spears, R., & Young, H. (1999). Comparative processes in personal and group judgments: Resolving the discrepancy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 320-338.
- Price, V., Tewksbury, D., & Powers, E. (1997). Switching trains of thought: The impact of news frames on readers’ cognitive responses. *Communication Research*, 24(5), 481-506.
- Rains, S. A., & Turner, M. (2007). Psychological reactance and persuasive health communication: A test and extension of the intertwined model. *Human Communication Research*, 33, 241-269.
- Reicher, S. D. (1984). The St. Pauls’ riot: An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European journal of social psychology*, 14(1), 1-21.
- Scheufele, D. A., & Tewksbury, D. (2007). Framing, agenda setting, and priming: The evolution of three media effects models. *Journal of Communication*, 57 (1),9-20.
- Shen, F. (2004). Effects of news frames and schemas on individuals’ issue interpretation and attitudes. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 81, 400-416.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social-psychological analysis. *American Psychologist*, 56, 319-331.
- Shah, D., McLeod, D. M., Gotlieb, M. R., & Lee, A. C. (2009). Framing and agenda setting. In R. Nabi, & M.B. Oliver, (Eds.), *The sage handbook of media processes and effects* (pp. 83-99). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Smith, H. J., & Ortiz, D. J. (2002). Is it just me? The different consequences of personal and group relative deprivation. In I. Walker, & J. Smith, (Eds.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (pp. 91-115). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Stouffer, S. A., Suchman, E. A., DeVinney, L. C., Star, S. A., & Williams, R. M. (1949). *The American soldier: Vol. 1. Adjustment during army life*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stürmer, S., & Simon, B. (2004). The role of collective identification in social movement participation: A panel study in the context of the German gay movement. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(3), 263-277.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of inter-group conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of inter-group relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tausch, N., Becker, J., Spears, R., & Christ, O. (2008, June). Emotion and efficacy pathways to normative and non-normative collective action: A study in the context of student protests in Germany. In *Intra and Intergroup Processes’ Pre-conference to the 15th General Meeting of the EAESP*.
- Tausch, N., Becker, J. C., Spears, R., Christ, O., Saab, R., Singh, P., & Siddiqui, R. N. (2011). Explaining radical group behavior: Developing emotion and efficacy routes to normative and nonnormative collective action. *Journal of personality and social psychology*, 101(1), 129-148.
- Tewksbury, D., Jones, J., Peske, M., Raymond, A., & Vig, W. (2000). The interaction of news

- and advocate frames: Manipulating audience perceptions of a local public policy issue. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 77, 804-829.
- Tewksbury, D., & Scheufele, D. A. (2009). News framing theory and research. In Bryant, J., & Oliver, M. B. (Eds.), *Media effects: Advances in theory and research* (3rd Ed. pp. 17-34). New York: LEA.
- Van Stekelenburg, J., & Klandermans, B. (2013). The social psychology of protest. *Current Sociology*, 61(5-6), 886-905.
- Van Zomeren, M., Postmes, T., & Spears, R. (2008). Toward an integrative social identity model of collective action: A quantitative research synthesis of three socio-psychological perspectives. *Psychological Bulletin*, 134, 504-535.
- Walker, I., & Pettigrew, T. F. (1984). Relative deprivation theory: An overview and conceptual critique. *British Journal of Social Psychology*, 23, 301-310.
- Walker, I., & Smith (2002). *Relative deprivation: Specification, development, and integration*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.

«There is no alternative (TINA)»: The role of media framing and social psychological processes in predicting collective action in times of crisis.

ANTONIS GARDIKIOTIS¹, NIKOLETTA ALEXANDRI & APOSTOLOS APOSTOLIDIS

ABSTRACT

The study examines the variables that predict collective action in the context of the deep socioeconomic crisis that hit Europe and especially Greece during the last years. It focuses on the influence of the framing of the economic situation by the mass media on people's perceptions and intention to resume political action. Social psychological theories of collective action and the theory of framing are employed as the theoretical context of the study. Three different frames used in public discourse and in the media to describe and explain the economic situation are presented to the participants and the degree to which these frames interact with social psychological processes to predict political behavior is investigated. The predictors of collective action that are examined are: psychological reactance (as a composite of negative thoughts and emotions) towards media frames, politicized identity, national identity, perceived injustice, collective efficacy, and political self-identification. Results confirm the importance of social psychological processes as well as of media framing on people's perceptions and intention to resume collective action.

Key words: Collective action, collective efficacy, perceived injustice, politicized identity, media framing, reactance.

1. Aristotle University of Thessaloniki

*Contact: Antonis Gardikiotis, School of Journalism and Mass Communications, Aristotle University of Thessaloniki, 46 Egnatia Street, Thessaloniki, 54360. Telephone: +302310991995.

Email: agardiki@jour.auth.gr